

Les estratègies de la Companyia de Jesús en el segle XVIII i la seva recepció a Catalunya

Rosa M. Alabrús

L'objectiu d'aquesta recerca és plantejar el debat que generà la Companyia de Jesús a Catalunya des de començaments del regnat de Carles III i que culminà amb l'expulsió dels jesuïtes l'any 1767. L'estudi està dividit en dues parts: abans de 1767 i després de 1767. La pluralitat d'argumentacions a favor i en contra de la Companyia queda ben palesa en ambdues etapes.

L'ofensiva mediàtica i la projecció social dels jesuïtes a Catalunya abans de l'expulsió (1759-1766)

A principis del regnat de Carles III un seguit d'esdeveniments de diferent índole embrutaren la imatge de la Companyia de Jesús: l'expulsió d'aquesta de Portugal (1759); les animadversions que provocà la traducció a l'italià (1760) d'un antic llibel sobre els principis i el *modus vivendi* jesuïtics intitulat *Monita Secreta* (1760) –malgrat que la seva publicació inicial fos originària del segle XVII–; la responsabilitat que Campomanes va atribuir-li en relació a la guerra d'Espanya i Portugal (1762); l'expulsió de França, aquest mateix any, amb el ressò posterior de l'edicte de Campomanes (1764) de no acollir els exiliats jesuïtes francesos que s'establisin a Espanya ... A més, el nou monarca intentà que la conjuntura encetada pel Concordat espanyol amb la Santa Seu (1753), esdevingués un veritable projecte regalista. Després dels fracassos anteriors, en aquest

sentit, del *Pedimento de Macanaz* (1713) i dels *Ajustes* de 1717, 1721 i 1737, en canvi, l'acord de Ferran VI i el papa Benet XIV reconeixia algunes de les regalies proposades per Macanaz a Felip V i, anteriorment, per Chumacero i Pimentel a Felip IV. És significatiu que tan sols dos anys després de l'adveniment de Carles al tron, la Inquisició suspengués, definitivament, el procés contra Macanaz (1761) i aquest retornés del seu llarg exili francès.

Per això els jesuïtes intensificaren, paral·lelament, la seva projecció social i mediàtica. Pel que fa a la primera, un dels aspectes que més centrà el seu interès fou el de donar a conèixer el model d'ensenyament realitzat en els seminaris catalans. Els pares jesuïtes imprimiren textos que difonien els continguts explicats als seus alumnes, tot subratllant-ne els aspectes més competencials de cada matèria. Així amb el conreu de la poesia esperaven potenciar les capacitats de la composició i alhora de l'exposició i comunicació orals. Mitjançant les lectures d'obres històriques pretenien aconseguir, dels seminaristes, l'aprenentatge de coneixements però també fomentar les capacitats en la retòrica. La conjunció de les disciplines de retòrica i poesia seguia fil per randa les directrius del *Compendio de retórica* del Pare Ciprià Soarez.¹ Amb tot eren conscients de que

fiar a la luz pública algunas de nuestras composiciones (...) es exponernos a la censura de muchos; de los cuales, unos miran la Poesía con desprecio, pareciéndoles que es una ciencia muy fácil; otros, dando en el extremo contrario, la juzgan tan difícil, que no acaban de persuadirse que nuestra tierna edad sea capaz de semejantes producciones.

Sovint les poesies exalçaven les vides dels sants jesuïtes, la vida i la puresa de la Verge Maria, amb influències dels poetes romans Virgili, Horaci i Ovidi.²

El treball de la retòrica el realitzaven a partir de l'estudi d'obres fonamentades en el pensament i la història de Roma. Les més freqüents eren: de

1. Biblioteca Nacional de Catalunya (BC), F. Bon. 1035. *Demonstration que haran de sus progresos en latinidad, retórica y poesía los alumnos de las Reales Escuelas de Barcelona que estan a cargo y dirección de los padres de la Compañía de Jesús*. Francisco Surià impresor, Barcelona, 1758.

2. BC, F. Bon. 1038. *Selecto de las poesías que a vista de todo el auditorio compusieron los alumnos de las Reales Escuelas de la Compañía de Jesús en el teatro del Semi-*

M. T. Ciceró, les *Oraciones Selectas* i les *Amicitia, de Senectute* així com les *Paradoxas* i el *Somnio Scipionnis*; de Q. Curcio, la *Historia de Alexandro Magno*; de J. Cèsar, els *Comentarios de Bello Civili*; de C. Nepos, la *Historia de los Excelentes Generales*; de C. Salusti, la *Conjuración de Catilina* i la *Guerra Jugurthina*; de Plini II, el *Paneqyrico en alabanza al emperador Trajano*; de V. Paterculo, el *Compendio de Historia Romana*; de L. A. Séneca, les *Sentencias* i de M.V. Marcial, els dotze llibres dels *Epigrammas selectos*. El que més analitzaven era els orígens i la fundació de Roma fins l'expulsió dels Tarquinis, les guerres memorables durant la República, les heroïcitats d'alguns emperadors com ara Trajà i totes les divinitats romanes antigues.

En segon lloc, van posar molt d'èmfasi en transmetre al públic el rigor científic i metodològic, dins dels seminaris jesuïtes catalans, davant de les acusacions de laxitud:

Ninguno podrá pasar de una clase inferior a otra superior, ni variar de Facultad, sin ser antes examinado y aprobado de lo que corresponde a la clase o Facultad que deja (...) pues de otra suerte nada aprenderían con fundamento y se desgraciarían los frutos de su educación.

Explícitament justificaven el torn de guàrdies per tal que els estudiants fessin diàriament els deures i estudiessin, per la qual cosa restringien les visites externes i no podien llegir "libros menos honestos como comedias, novelas, romances, versos profanos ni tengan consigo prurituras e imágenes semejantes y el que supiere que alguno las tuviere en su poder, hará obsequio a Dios en avisar de ello al Superior". En canvi, se'ls permetien les *Comedias* de Terenci, les *Fábulas* de Fedro i les *Sàtires* d'Horaci.

Al mateix temps van fer públiques les pautes del saber estar dels seminaristes, a dins i a fora dels centres. Aquests havien de saludar-se, amb bones maneres, tant amb els companys com amb els superiors, anar sempre de dos en dos i vigilar-se mútuament. Col·laboraven en

nario de Nobles de Nuestra Señora y santiago de Cordelles. Pablo Nadal impresor, Barcelona, 1758; BC, F. Bon. 8167. *Harmoniosa competencia de la elocuencia y poesía con que los alumnos que cursan la clase de Retórica en el Colegio de la Compañía de Jesús de Lérida ofrecen exponer al público los adelantamientos en una u otra Facultad*. Pablo Nadal impresor, Barcelona, 1758.

les tasques quotidianes de la comunitat i tots els pares podien corregir les errades del seminarista amb “prudente moderación inclinando siempre a la blandura pero teniendo presente que así como el rigor demasiado fuerte tiene malas consecuencias, también las tiene la demasiada condescendencia” procurant que el “método de gobernar a los seminaristas sea uniforme”. Certament, la voluntat de donar una imatge de disciplina interna, cara a l'exterior, hi era ben present.

Quan sortien, havien d'anar sempre ben vestits però no oblidar mai la “banda del seminarista”. Tenien prohibit d'anar a “juegos públicos, cafés o pastelerías pues en estos lugares se recogen especies que distraen los ánimos de los jóvenes”. El joc només podia desenvolupar-se dins del seminari i es limitava a “damas, ajedrez, mesa de turcos y a sus tiempos la pelota, los bolos y otros de esta calidad”, ja que “el hombre honrado solo debe jugar por diversión y descanso y que si la pasión llega a dominar en juego ya no es descanso, ni recreo del ánimo sino un ejercicio violento y poco decoroso”. En tot moment era patent la intenció de difondre una imatge d'autocontrol, d'un cert elitisme i d'eliminar passions desenfrenades. Podien gaudir, de tant en tant, de l'òpera i del teatre amb la vènia del pare superior que els recomanava els títols i saludar “a les persones de calidad y carácter con naturalidad” però sense embafar ni exterioritzar públicament els seus sentiments ja que així mantindrien la puresa de l'ànima i del cos.³

Al costat d'aquesta voluntat de projecció social encetaren tota una ofensiva mediàtica sobre la monarquia i la Santa Seu per tal de posar de manifest la fortalesa i la capacitat d'acció de la Companyia. Inicialment, des de 1760, escrigueren textos que ressaltaven la fe en la Verge Maria i la necessitat d'una festivitat religiosa per tal de commemorar-la. La campanya no anava exempta de la difusió de la concepció de la Verge, tan única i singular, que la feia superior a Jesucrist. La possibilitat de celebrar-ho, mitjançant la modificació del calendari, aconseguiria, en el dia a dia, l'augment de la puresa de les ànimes i la captació de fidels. Fins i tot

3. BC, F. Bon. 1035. *Demonstration que haran de sus progresos...* Barcelona, 1758; BC. F. Bons. 1045. *Constituciones del Imperial y Real Seminario de Nobles de Barcelona fundado bajo la invocación de Nuestra Señora y Santiago de Cordellas*. Francisco Surià impresor, Barcelona, 1763.

consideraven el dogma com un miracle i ho comparaven amb la concepció de la Venus romana.⁴

L'impacte aconseguit a Catalunya i a la resta del territori peninsular degué ser molt elevat. El mateix Carles III acceptà l'any 1761 que "la Immaculada Concepció de la Verge Maria Senyora fos patrona de tots els regnes i dominis d'Espanya i les Índies (...) sens perjudici del patronat de lo Apòstol Sant Jaume". El papa Climent XIII no tardà a definir-se a favor de la petició, cosa que mai no havien aconseguit ni Felip III ni Felip IV malgrat la defensa immaculadista d'aquest darrer, aconsellat per sor Maria Jesús d'Àgreda. Els bisbes de les diverses seus catalanes escamparen la resolució papal amb diversos edictes, entre 1761-63, per tal de "confessar i combregar tot lo dia en que l'Església catòlica celebri aquesta festa". La perseverança jesuïta aconseguí, cara a l'opinió pública, una vegada més, mantenir la capacitat d'influència en les institucions (Estat i Església) i alhora guanyar adeptes a partir del culte a Maria, molt arrelat al Principat.⁵

Tal vegada aquesta visió triomfalista s'acompanyava d'un reforç de l'estructura piramidal orientat a la inqüestionabilitat del pare superior dins de la Companyia però, tanmateix, amb una delegació clara, per part d'aquest, de les seves funcions:

La gloria de preparar en Jerusalén aquella augusta casa le pareció sobrada para uno solo, la repartió entre los dos mayores reyes de Israel, David y Salomón, padre e hijo. Honró a David destinándolo para concebir la idea: nombró a Salomón escogéndolo para ejecutarlo. Al padre le dió la gloria de recoger tesoros para la fábrica: al hijo le reservó la de emplearlos en ella. Tuvo David la buena voluntad; y ésta sola

4. BC, F. Bon. 6394. *El triunfo más glorioso de la Gracia contra la naturaleza, la concepción más triunfante, a vista de la más prodigiosa. Panegyrico de Maria en su Concepción Inmaculada que en los solemnísimos anuales cultos, que la consagra su Antiquísima Real Cofradía en la Santa Iglesia Catedral de Barcelona*. Imprenta Bartolomé Giralte herederos, Barcelona, 1760.

5. BC, F. Bon. 3303. Edicte de D. Jaume de Cortada, Arquebisbe de Tarragona, sobre el Breu de Santedat referent a haver pres per patrona d'Espanya a la Puríssima Concepció de Nostra Senyora. Barcelona, 1761; BC, F. Bon. 3318. Edicte del Bisbe de Barcelona i del Consell de sa Majestad Don Assensi Sales. Barcelona, 1761; BC, F. Bon. 3321. Edicte del Bisbe de Barcelona Don Assensi Sales per la gràcia de Deu i de la Santa Seu Apostòlica de Barcelona i del Consell de sa Majestad. Barcelona, 1762; BC, F. Bon. 3322. Edicte del Bisbe de Barcelona Don Assensi Sales... Barcelona, 1763.

le mereció los elogios del Cielo (...) Tuvo Salomón el cumplimiento; y éste le atrajo los cariños del Señor (...).⁶

A Campomanes aquest tipus d'organització el treia de polleguera ja que pensava que comportaria la formació d'una nació dins d'una nació. Així ho denuncià en el seu *Dictamen* (1767): "Una porción de esclavos, indefectibles ejecutores de la voluntad del General". A continuació afegia: "En todas partes tiene el mismo lenguaje y parcialidad, con obligación en todos sus individuos de que éstos no conserven espíritu de nacionalidad."⁷

Per altra part, la imatge d'acció fou una constant en aquesta campanya propagandística dels primers anys del regnat de Carles III. Els pares jesuïtes, àvids de contrarestar les crítiques, el regalisme monàrquic i els criteris anticlericals impregnats per la Il·lustració, en especial de M. Roda, P. Osma i P. Campomanes propiciaren la captació dels creients amb la difusió de constants miracles. Molts d'ells eren intercedits per la figura de sant Francesc Xavier, com a apòstol de les Índies, amb la finalitat de donar-los una projecció més universalista. També difonien exemples esdevinguts fora de Catalunya pel mateix motiu. És el cas del miracle esdevingut, l'any 1761, a Miquel Zisa de Sicília. El malalt va tenir tres atacs d'epilèpsia amb "una continua y violenta vibración de los músculos especialmente las mandíbulas" i pèrdues posteriors del coneixement. Enmig de cadascun dels atacs va recuperar parcialment la consciència i es confessà, però com que, al principi, no s'acabava de creure que la curació fos un miracle, sant Francesc Xavier el castigà impecablement amb nous atacs, encara més forts:

El hermano de Don Miguel, Don Pedro le puso en las manos del primero una reliquia de San Francisco Javier pero como el moribundo no acababa de tener fe en él entonces, a partir del día siguiente se le llagaron los vegetorios amarotados, en parte negros y sin sentido con señal manifiesta de cangrena.

6. BC, F. Bon. 9035. *Sermón del Padre Blas de la Compañía de Jesús, doctor den Filosofía y Sagrada Teología y catedrático de Letras Humanas de la Real Universidad de Cervera y rector del Colegio de la Compañía de Jesús de la misma ciudad*. Jaime Bro impresor y librero, Girona, 1763.

7. Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ. "La extirpación de la mala doctrina. Los inicios del proceso de extinción de la Compañía de Jesús (1767-69)" a Enrique Giménez López, ed., *Expulsión y exilio de los jesuitas españoles*, Universidad de Alicante, Alicante, 1997, p. 247-248.

En el darrer atac, el moribund quedà extasiat davant l'aparició del Sant, en el lateral esquerra de la cambra, que s'enlairà sobre un petit núvol vestit de missioner envoltat de llum mentre retreia a Miquel la seva poca fe:

(...) Le dijo con palabras amorosas que el mismo havia trazado aquella serie de males que le tenían tan mal puesto y esto no tanto para castigarle de su incredulidad, quanto para hacer más sensible y más estrepitoso el prodigio de la curación (...) Yo quiero que mis devotos tengan en tí un nuevo estímulo para invocarme confiadamente y esperarlo todo de mí, principalmente en sus últimas enfermedades (...) A su tiempo te daré mi bendición para un feliz tránsito a la eternidad; pero por ahora debes quedar con vida, para dar público testimonio del cuidado amoroso que tengo yo de mis devotos.

Finalment, el sant va fer tres ferides, colpejant el cap de Miquel, en nom de la Santíssima Trinitat. L'endemà d'aquests fets els jesuïtes aconseguiren que tota Sicília, massivament, anés a missa.⁸

La iconografia visual i escrita dels miracles descrita en els pamflets manté l'efectisme barroc. La connexió i els diàlegs dels visionaris amb els sants hi són ben reflectits. No en va conservar encara santa Teresa de Jesús com a un dels seus referents principals malgrat que la puresa de la fe l'atribueixin a Maria. La projecció en diagonal de les aparicions tenia la finalitat de ressaltar la llum. Aquesta representava el món celestial i les penombres el món terrenal ple de malalts, mancats de fe, que la Companyia creia poder redimir amb els sants vestits de missioners.

La congregació mariana difongué el culte a la Verge de la Llum (d'origen sicilià i protectora de les missions) convençuda que la mirada de Déu es projectava a través dels raigs, la claror, els reflexes de l'aigua, el mar, els cristalls... D'aquesta forma la llum protegia als cristians i contrarestava la filosofia de la Il·lustració contrària a la Companyia:

Dios te mira a través de la luz / Tanta luz, que conspira / A añadirle esplendor con su reflejo / Formaba de ese Mar brillante espejo / Terso cristal, en donde Dios se

8. BC, F. Bon. 4937. *Relación de una curación milagrosa sucedida en Sicilia el día 7 de enero de 1762 por intersección de San Francisco Xavier de la Compañía de Jesús, Apóstol de las Indias*. Impresa primero en Roma y después en Génova en lengua toscana y ahora traducida al castellano. Impresa en Barcelona, con licencia de los superiores. Barcelona, 1762.

mira (...) / Ven y verás que si en cristales brilla / De este Mar la agua pura / En su misma firmeza / El abono mayor de su hermosura / La prueba más cabal de su entereza / Verás al golpe de la ardiente llama / Que los ojos alumbra, el pecho inflama / Verás, sin que condenes mi porfía / Que ese Mar de Cristal ese es María.⁹

L'antijesuïtisme i l'actitud catalana després de l'expulsió dels jesuïtes (1767-73)

L'abril de 1767 Carles III ordenà l'ordre d'expulsió de la Companyia de Jesús per tal de "mantener en subordinación, tranquilidad y justicia mis pueblos así como la justicia necesaria (...) para la protección de mis vasallos (...)", per la qual cosa "he venido en mandar extrañar de todos mis dominios de España e Indias e Islas Filipinas y demás adyacentes a los regulares de la Compañía, a los sacerdotes, así como coadjutores o legos que hayan hecho la primera profesión y a los novicios que quisieran seguirles y que se ocupen todas las temporalidades de la Compañía en mis dominios".¹⁰ El rei manifestà una clara voluntat d'ocupar els béns i efectes mobles i immobles jesuïtics, i apropiar-se de les seves rendes eclesiàstiques, a les quals considerava com a "negocios ajenos y distantes de la vida ascética y monacal."¹¹

Quins van ser els mòbils d'aquesta decisió? El tema està molt estudiat, però en aquest estudi introdueixo algunes variables que queden expli-

9. BC, F. Bon. 3838. *El mar de Cristal delante del trono de Dios. Canción Real que en los solemnes anuales cultos que la Congregación Mariana y Jesuítica Escuela consagra a la Inmaculada madre de Dios*. F. Surià impresor, Barcelona, 1763; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, "La devoción a la madre santísima de la luz: un aspecto de la represión del jesuitismo en la España de Carlos III" a GIMÉNEZ LÓPEZ. ed., *Expulsión y exilio*, p. 213-214.

10. BC, F. Bon. 3211. *Pragmática de Carlos III expulsando a los jesuitas*, Barcelona, abril, 1767.

11. BC, F. Bon. 7384. *Colección del Real Decreto de 27 de febrero de 1767 para la ejecución del extrañamiento de los Regulares de la Compañía cometido por el Exc.. Sr. Conde Aranda, presidente del consejo de Castilla. Pragmática Sanción de su majestad en fuerza de ley para el Extrañamiento de estos reinos a los regulares de la Compañía, ocupación de sus temporalidades y prohibición de su restablecimiento en tiempo alguno*. Madrid, 1767. Altre circular a Barcelona.

ciutades a la publicística de l'època sobre les quals no s'ha insistit prou segons el meu criteri: els interessos econòmics de la pròpia Companyia.

De bon començament el context social de 1764-1766 va estar atapeït de diverses tensions. La manca de treball i la fam descrites en el diàleg entre Silverio y el rodamón Porrillo en són un exemple. Criden l'atenció les mesures del bisbe de Barcelona, Assensi Sales, contra els saquejadors i la copiosa gent sense feina existent a la ciutat. El 23 de març de 1766 esclatà el motí, a Madrid, contra el ministre Esquilache. A Barcelona, tot i que la proximitat al mar garantia un millor accés a les importacions de blat, no mancaren sàtires i pamflets contraris a les reformes del ministre.¹²

La problemàtica dins la societat catalana s'accentuà des de l'augment de la pressió de la monarquia a favor del lliure comerç. Els privilegis de la Companyia de Comerç de Barcelona, fundada per Ferran VI (1755), van mantenir-se relativament amb la finalitat que l'arribada de productes estrangers “no representen competència para la producció nacional y que su consumo se haga realmente en la zona de acción de la Compañía y no sirvan para un tráfico posterior”.¹³ La Companyia de Comerç gaudia d'importants exempcions fiscals amb la qual cosa hi combregaven bona part dels comerciants catalans. Estava organitzada per accions i amb capital privat de diversa procedència.

El motí contra Esquilache de 1766 va resultar ser una ocasió aparent per tal que la burgesia catalana fes mèrits davant de Madrid però a la vegada condicionés la política econòmica de la Corona cap als seus interessos. A partir del mes de juny 1766 es van publicar a Catalunya les repre-

12. Biblioteca Universitària de Barcelona (BUB), Ms. 96, Fols. 502-517; BC, F. Bon. 3301. *Edicto de D. Asensio Sales, Obispo de Barcelona sobre el refugiarse los delincuentes en las iglesias*, Barcelona, 1765; BC, F. Bon. 9209. *Aventura de Porrillo en la que se pronostica con bastante fundamento el orden, pompa y aparato de las lucidas fiestas que se consagran en Barcelona al beato Simón de Roxas los días 18,19,20 y 21 de octubre de 1766*. Véndese en Casa de Carlos Casas impresor, Barcelona, 1766; BUB, Ms. 448; LI. Roura. *Conspiració, fidelitat o utilitat pública? Notes sobre la crisi de 1766, a la ciutat de Barcelona*. *Miscel·lània E. Lluch i Martin*, Vilassar, 2006, vol. I, p. 497-509.

13. José María OLIVA, *Cataluña y el comercio privilegiado con América: la Real Compañía de Comercio de Barcelona a Indias*, UAB, 1987, p. 39 i p. 73.

sentacions de les diferents institucions i dels gremis fent costat a Carles III amb la finalitat d'evitar la propagació del motí contra Esquilache al Principat.¹⁴ Al mateix temps es publicà a Catalunya la *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona y sus Privativas* (1766) del jurista figuerenc F. Romà i Rossell. El text pretenia desmarcar-se del motí, potenciar una política econòmica favorable als interessos del gremis catalans i al mateix temps donar suport Aranda sempre i que aquest es comprometés a controlar les importacions de les manufactures estrangeres i estimular la producció autòctona. En definitiva, des del Principat, es donava un si condicional a les formes:

(...) Los Colegios y Gremios dan en todas partes prueba de fidelidad, quando los vagos se amotinan (...) estableciéndose luego la tranquilidad por medio de aquellas personas verdaderamente grandes que el cielo destina para que puestas al frente del gobierno en las más críticas coyunturas premien la aplicación y destierran la holgazanería (...) Mucho más privilegiado que el derecho del libre comercio (que no se niega absolutamente) lo es el de la propia defensa, que obliga al Gobierno a mirar por el bien del Estado, fomentando el comercio útil y limitando el dañooso (...)¹⁵

Per tant, els gremis de Barcelona feien costat a la monarquia sempre i quan aquesta no recolzés, obertament, el lliure comerç. Així imprimiren bans confirmats pel capità general, el marquès de la Mina, des de l'abril de 1766, per a

mantener el amor y la fidelidad al Rey nuestro Sr., y a fin de que no se turbe la quietud pública, ni se malquiste su honrado proceder por algunas precauciones precisas a que han obligado, sin duda, pocos naturales, o forasteros mal entretenidos y de perniciosas intenciones que de algunos días a esta parte han fijado clandestinamente pasquines sediciosos con injuria de muchas personas autorizadas (...)¹⁶

14. BC, F. Bon. 10511. *Representación del Cabildo Eclesiástico de Madrid. Real provisión de los Sres. Del Consejo a instancias de la nobleza, villa y gremios de Madrid. Representación de los Gremios*. Madrid, 1766. Reeditat a Reus l'any 1766; BC, F. Bon. 10603. *Los colegios y gremios de artesanos y menestrales de Barcelona*, Barcelona, 1766.

15. BC, F. Bon. 7114, F. Romà i Rossell. *Disertación histórico-político-legal por los Colegios y Gremios de la Ciudad de Barcelona y sus privativas*, Barcelona, 1766.

16. BC, F. Bon. 10049. *Bando de los Colegios y los Gremios de artesanos y menestrales de la presente ciudad con permiso del Ex. Sr. Marqués de la Mina, Capitán General del Ejército y Principado de Cataluña*, Barcelona, 1766

Al mateix temps, des de 1765, els catalans van fer circular un munt de textos a favor del proteccionisme que tornarien a editar-se l'any 1779, després del Decret de lliure comerç (1778) de la monarquia:

Se prohibe la introducción en estos reinos de toda especie de vestidos, ropas interiores y exteriores y adornos hechos, así de hombres como de mujeres, ya sean de seda, lino, lana, algodón o mezclados; ya lisos o guarnecidos con las mismas o diferentes telas, con encaxes, blondas, cintas u otra cualquier manufactura.

Aquestes textos tenien la finalitat de reafirmar el greu perjudici que suposava per a la indústria autòctona catalana la llibertat de comerç.¹⁷

La Companyia de Jesús diversificà els seus negocis en tots els fronts. Tingué interessos dins de la Companyia de Comerç de Barcelona però també amb la Companyia Guipuscoana de Caracas, molt més propera a la llibertat de comerç. La confrontació amb Carles III va esdevenir per les reticències dels jesuïtes a l'hora d'acceptar l'autoritat econòmica de la monarquia, que, per altra part, va difondre el mite de les grans riqueses i beneficis dels jesuïtes.

Després de l'expulsió dels jesuïtes (1767), el monarca va fer circular successivament per Barcelona un seguit d'edictes contra tots aquells que hi tinguessin tractes o interessos:

A todas las personas de esta ciudad y su partido, de cualquier estado, clase o condición que sean, que tengan en confianza o de otra manera caudales de la Compañía en común (...) que los declaren y manifiesten inmediatamente, con la mayor exactitud, sin que nadie se atreva a ocultarlos, bajo la pena de confiscación de sus bienes.¹⁸

L'Església espanyola, també, des de 1767, llançà tota una ofensiva per desacreditar la procedència dels guanys de la Companyia. Les acusacions fetes per l'arquebisbe de València no són només per la mística, l'immaculadisme o contràries a les seves ensenyances sinó majoritàriament de denúncia dels negocis de tipus especulatiu realitzats: "Sacan aplausos temporales de un oficio puramente espiritual, actuan en bene-

17. BC, F. Bon. 10069. *Real Cedula de su majestad por la qual se manda cortar el abuso de la inobservancia que ha tenido hasta aquí (...) y se prohibe la introducción en estos reinos de toda especie de vestidos y ropas...* Eulalia Piferrer imprenta, Barcelona, 1779.

18. BC, F. Bon. 4939. *Edicte de Bernardo O'Connor, comandant general de l'exèrcit i Principat de Catalunya.*, Barcelona, 1767.

ficio propio, abusan del rendimiento y humillación cristiana”.¹⁹ També l'arquebisbe de Burgos i membre del Consell de Castella difongué la *Doctrina de los Expulsos extinguida...* on atacava el màrqueting dels jesuïtes a l'hora de vendre i publicitar llurs productes: “Entre las muchas cosas que vendían en Roma públicamente, el padre Chocolatero ponía por señuelo un JHS en cada ladrillo para vender más, fuera muy bueno o malo el chocolate”. Per últim, aquesta pastoral menysprea la usura històrica duta a terme pels membres de la Companyia de Jesús:

Entre las limosnas que hacia a estos Regulares el Cardenal Portocarrero, una era el dar una dobla al mes a la Casa del profeta del Jesús y el padre, que iba a cobrarla, llevaba siempre su peso, para saber si la dobla era cabal. Halló una vez que le faltaban dos granos y tuvo la confianza de avisarlo a su Eminencia. Riñósele la libertad y respondió con gran satisfacción que esto lo hacía mirando por su bien; pues sentiría, que por dos granos menos estuviese dos años más en el Purgatorio.²⁰

La negativa dels jesuïtes a acceptar les contribucions fiscals reials va ser aprofitada per l'equip il·lustrat de Campomanes i Roda per ordir la “pesquisa secreta” i inculpar-los d'haver instigat el motí contra el ministre Esquilache. Grimaldi i Moñino s'afegiren al projecte d'extinció total de la Companyia. Des de 1767-1773 van fer circular abundants textos i en van fer reimprimir d'altres a Barcelona per tal de crear una opinió contrària a la companyia i extingir-ne el seu arrelament en l'àmbit econòmic, polític i social català. Les acusacions de lucre i especulació, la formació d'una “Monarquia Universal” i les capacitats de sedició contra Carles III en constituïen les principals argumentacions.

D'aquesta manera es justificava, des de l'Estat i des de la pròpia Església, la persecució de la Companyia per l'afany de construir, econòmicament, un Estat dins del propi Estat i, a la vegada, políticament i socialment, una “Monarquia Universal”:

Manejar dinero, tener posesiones, hacer comercios y usar de todo género de intereses y lucros y no contribuir (...) Volved lo que debéis y no lo llaméis donativo, porque estas contribuciones que nos piden los Reyes son débito; el que así no lo pagase es traidor,

19. BC, F. Bon. 7010. *Carta del Arzobispo de Valencia a los monjes de la Diócesis*, Valencia, noviembre, 1767

20. BC, F. Bon. 4943. *Doctrina de los Expulsos extinguida. Pastoral, que obedeciendo al rey, dirigía a su Diócesis el ilustrísimo Sr D. Josep Xavier Rodríguez de Arellano, arzobispo de Burgos del Consejo de S. M.*, Tomas Piferrer impresor del rey, Barcelona, 1768.

pérfido y injusto y merece las penas de los traidores (...) ¿Qué imagen valora estos dineros? ¿Quién da vida a estos metales para que tengan las comunes estimaciones? Pues privaros de su uso o dadle al Rey lo que os pida por eso (...)»²¹

També el *Retrato de los jesuitas...* deixava clara quina era la seva màxima aspiració: "Su aire iba a ser un huracán violento contra la Naturaleza, porque tanta conformidad en su ambición y codicia, que todo el aire de sus máximas manifestaba muy bien su espíritu de ambición a la Monarquía Universal".²² La *Doctrina de los Expulsos...* argumentava:

Que eran los jesuitas fomentadores de una Monarquía universal gobernada por ellos: blasfemos a los Soberanos, calumniadores y maléficos: desobedientes formales a las Bulas de los papas: defraudadores de los tributos y derechos Reales: impostores y mentirosos: incorregibles, obstinados y contumaces: negociantes y usureros: enemigos de la Corona y perseguidores de los Ministros Regios: perturbadores de la paz pública: escandalosos y enemigos de la Santa Iglesia: sediciosos por medio del confesionario y púlpito: matadores y asesinos: soldados y guerreros: autores de motines contra su Príncipe: usurpadores de los bienes ajenos y del gobierno Secular y Eclesiástico: finalmente, cómplices y sabedores de la urdida conjuración y otros atroces delitos contra su Majestad fidelísima; incluido en estos atentados el Padre General y su supremo Consejo.²³

21. BC, F. Bon. 3339. *Carta Pastoral dirigida a todos los súbditos y religiosas del sagrado militar Orden de San Juan de Jerusalén por el Serenísimo Sr. Don Gabriel Antonio de Borbón, Infante de España y Gran Prior de Castilla*. Tomas Piferer impresor del rey nuestro Sr., Plaza del Ángel, Barcelona, 1767. És una còpia d'un original publicat inicialment a Madrid; Teófanos EGIDO, *Historia de la Iglesia en España*, La Editorial Católica, Madrid, 1979, vol. IV, p. 240-41 i 759 a 771; Teófanos Egido, *Sátiras políticas de la España moderna*, Alianza editorial, Madrid, 1973; Rafael OLAECHEA & Janine FAYARD, "Notas sobre el enfrentamiento entre Aranda y Campomanes", *Revista Pedralbes* (1983); Teófanos EGIDO & Isidoro PINEDO, *Las causas gravísimas y secretas de la expulsión de los jesuitas por Carlos III*, Fundación Universitaria Española, Madrid, 1994, p. 69-70; GIMÉNEZ LÓPEZ, *Expulsión y exilio*, p. 219-223; Enrique GIMÉNEZ LÓPEZ, Ed., *Y en el tercero perecerán. Gloria, caída y exilio de los jesuitas españoles en el siglo XVIII*, Universidad de Alicante, Alicante, 2002, p. 279-292.

22. BC, F. Bon. 6652. *Tercera parte del Retrato de los jesuitas en la que se manifiestan los principales vicios de su Estatuto, Constituciones, Moral y Política*, T. Piferer, impresor del Rey Ntro. Sr., Barcelona, Plaza del Ángel, 1770.

23. BC, F. Bon. 4743. *Doctrina de los Expulsos extinguida. Pastoral que obedeciendo al Rey dirigía a su Diócesis el ilustrísimo Sr. D. Josep Xavier Rodríguez de Arellano, Arzobispo de Burgos del Consejo de S.M.*, T. Piferer impresor del Rey Ntro. Sr., Barcelona, Plaza del Ángel, 1768.

L'altre aspecte de la campanya orquestrada per la monarquia va ser el d'inculpar la Companyia de fomentar la sedició i fins i tot el tiranicidi. Tot i que aquests postulats ja els havia formulat el pare Mariana a *De rege et regis institutione* (1598) al segle XVI, els jesuïtes del segle XVIII rescataven aquests procediments per criticar el reformisme del monarca davant del que ells consideraven un atemptat contra els seus interessos i una caiguda en desgràcia de la seva influència en els assumptes d'Estat. Així ho palesaren per via escrita i amb força audiència en el Principat. Per això, els ministres de Carles III tenien moltes inquietuds des de 1766. Per una banda, centraren els seus esforços a frenar la projecció social jesuítica mitjançant l'edició de *Reales Provisiones* convidant a fer jurar a tots els catedràtics de les Universitats catalanes que mai no ensenyarien la doctrina del "regicidio y tiranicidio por ser destructora del Estado" ja que

Dios nos prohibe en su santísima ley deshonorar al Principe con detracciones, calumnias, murmuraciones, injurias, maldicciones, como probé concluyentemente en mis Letras-Patentes, expedidas en 24 de octubre del año pasado y esto en tanto grado que se nos prohibe hasta en lo más secreto de nuestros retretes y escondrijos íntimos pensamientos en este sentido (...)²⁴

El govern establí la censura, tot publicant diversos edictes que condemnaven llibres, pamflets i impresos a Catalunya i d'incautament de "papeles de toda especie, biblioteca común, libros y escritorio de aposentos; distinguiendo los que pertenecían a cada jesuita, juntándolos en uno o más lugares y entregándose de las llaves al Juez de Comisión" sobretot en els arxius dels seminaris de la Companyia de Jesús.²⁵ Altres textos expliquen com

24. BC, F. Bon. 7006. *Francisco Marca, lector jubilado, ex definidor y ministro provincial de todos los frailes menores de la Regular Observancia de NPS Francisco y Monjas de Santa Clara de esta nuestra provincia de Cataluña*. Barcelona, 1767. El lector dóna a conèixer les *Reales Provisiones* de Carles III en relació a les càtedres.

25. BC, F. Bon. 7384. *Real Decreto de 27 de febrero de 1767 para la ejecución del extrañamiento de los regulares de la Compañía así como de las instrucciones y órdenes sucesivas dadas por S.E. en el cumplimiento y de la Real Pragmática Sanción de 2 de abril en fuerza de ley para su observancia*. Madrid, 1767; BC, F. Bon. 1903. *Don Raimundo de Irabien, Ministro del crimen de esta Real Audiencia de Cataluña y Juez subdelegado de imprentas y librerías en este Principado*, Barcelona, 1767.

La Compañía de los jesuitas conspira contra la autoridad y derechos de los señores temporales y eclesiásticos: que produce la turbación y el trastorno en uno y en otro gobierno: que ocasiona disputas, querellas y cismas: que dicha Compañía es perjudicial a todo lo que pertenece a la Fe y a la Paz que produce la universal subversión de la Iglesia Católica y por fin que es más propia para destruir que para edificar.²⁶

L'expulsió dels jesuïtes dividí, sens dubte, la societat catalana i desestabilitzà l'establishment borbònic que intentà, des de finals de la dècada de 1760 i al llarg de la dècada de 1770 promoure una campanya d'opinió amb la voluntat de retreure la tradició revolucionària catalana, plantejar alternatives econòmiques i culturals i controlar fins i tot la memòria històrica de la Guerra de Successió. En aquest sentit, Antoni d'Alòs i Rius publicà l'any 1767 la *Carta, instrucciones y relación de servicios* i se sap que tenia escrita la *Breve Noticia de las cinco principales revoluciones acaecidas en el Principado*.²⁷ També, en el decurs de la dècada de 1770, els borbònics van fer circular a Catalunya les *Reflexiones Militares* escrites per Álvaro Navía-Osorio, vescomte del Puerto i marquès de Santa Cruz. Al text inicial del marquès, de 1724-1725, és probable que s'hi afegissin les argumentacions posteriors en funció de la conjuntura de 1766-73. En el manuscrit s'hi donen consells a la monarquia, a favor de la repressió, per tal de frenar les rebel·lions. No hi manquen tampoc deliberacions a favor del pagament de les contribucions fiscals a la monarquia: "Las fábricas se establecen quitando impuestos, exceptuando de tributo a los pueblos compuestos de familias de fabricantes" o a favor de la promoció i accés a l'ensenyament:

Más quieta y delicada que la del comercio es la protección de los estudios, así convalidará establecer diversas universidades y escuelas en las ciudades abiertas del País (...) y fundar en ellas las cátedras(...) cuyos intereses y honor sirvan de estímulo a la juventud para empeñarse en aquella carrera.²⁸

26. BC, F. Bon. 6652. *Retrato de los jesuitas...*

27. María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *La familia Alós. Una dinastía catalana al servicio del estado. Siglo XVIII a Cuadernos de Investigación histórica*, nº 6 (1982), p. 195-239; A. de ALÓS I RIUS. *Carta, Instrucciones y relación de servicios*, Barcelona, 1767, BUB. C-215/6/28; *Instrucción militar que al Excelentísimo Sr. D. Antonio de Alós y Rius, marqués de Alós, escribió a sus hijos*. Barcelona, 1800, BC. F. Bon., 2166; AHMB, Ms.B57. *Breve Noticia de las cinco principales revoluciones que en varias épocas han sucedido en el Principado de Cataluña*; Rosa Maria ALABRÚS, ed., *Introducció. Escrits polítics del segle XVIII*, Eumo, Vic, 2006, Vol. IV, p. 7-60.

28. BUB, Ms. 427. *Reflexiones Militares*. Tot el llibre VIII, *Contra las rebeliones*, del volum primer està dedicat a potenciar estratègies militars per esclafar les rebel·lions.

En relació a l'ensenyament universitari i al primari es deia:

Coneixent que lo be de la Iglesia y del Estat principalmente dependeix de la racional cristiana educació de la juventut, estam persuadits que no hi ha establiments més útils, ni més necessaris que los de les Escoles públiques, destinades per ensenyar als minyons les primeres lletres y los rudiments de nostre Sagrada Religió (...) los mestres de les quals (...) están obligats a ensenyar als minyons pobres y rics (...)²⁹

A més, l'any 1773 s'editaren diverses versions i fragments del *Genio de los Naturales de Cataluña...* amb una finalitat de criticar i alhora frenar la propensió dels catalans a la sedició i a la revolta.³⁰

Per raons òbvies, pocs escrits jesuítics s'imprimiren, entre els anys 1766 i 1773, per la repressió, l'exili i el decret d'extinció de la Companyia de Jesús, la qual cosa no significa que no hi haguessin catalans afectats pel tema. Hi circulaven textos, amb idees afins als jesuïtes, des del punts de vista de l'antiregalisme, de la crítica a Campomanes pel seu *Juicio Imparcial* (1768) i, en general, contra el reformisme de Carles III. És el cas de *La Verdad en Siete Diálogos* i els *Ecos de la Verdad* que a més de reflectir aquest esperit de bel·ligerància antiil·lustrada evocaven amb nostàlgia alguns moments específics de la Guerra de Successió: el de l'aixecament català contra Felip V a Barcelona, l'any 1705; el del rebuig al Borbó, durant el setge borbònic a la ciutat, l'any 1706 –tot considerant-lo símbol de revolta i victòria consecutiva– i l'altre, el de la crítica ferotge al regalisme borbònic, dut a terme, l'any 1707 a València i traslladat, a posteriori, a la resta dels territoris de la Corona d'Aragó. Tots dos havien estat copiats per un passamaner de Barcelona, Josep Bracons, l'any 1772.³¹

29. BC, F. Bon. 4750. *Carta del bisbe de Barcelona, Don Josep Climent, manant que s'estableixin escoles de llegir, escriure i doctrina cristiana gratuïtes a Barcelona*. Barcelona, 1767.

30. LLuís ROURA, ed., *Introducció. Precauciones contra alborotos, motines y rebeliones en la plaza de Barcelona*, Eumo, Vic, 2002, p 5-21; Lluís ROURA, *Subjecció i revolta en el segle de la Nova Planta*, Eumo, Vic, 2006, p. 107-168; Rosa Maria ALABRÚS, "El conde de Aranda y Cataluña" a José A. FERRER BENIMELLI, dir., i Esteban SARASA i Eliseo SERRANO, coords., *El conde de Aranda y su tiempo*, Saragossa, 2000, p. 557-579.

31. Arxiu Històric Municipal de Barcelona, Ms. B-152. *Miscelánea política. Verídica Relación diaria de lo sucedido en el ataque y defensa de Barcelona y en el Principado de Cataluña en el año 1705; Ecos de la Verdad en Siete Diálogos sobre lo sucedido en el ase-*

El regalisme de Campomanes i l'aposta de la monarquia per la llibertat de comerç van enterbolir les relacions dels catalans amb Madrid. Aquest context coincidí amb el sorteig de les lleves per reemplaçar, de forma obligatòria i equitativa, l'exèrcit entre totes les províncies. Ambdues variables no es poden deslligar i ocasionaren un seguit de protestes i amotinaments a tota Catalunya, la dimissió del capità general (comte de Ricla) l'any 1773 i una greu fractura durant els darrers anys del govern de Carles III. Tampoc no es poden menysprear les ferides provocades per l'expulsió de la Companyia de Jesús en la societat catalana.

dio de Barcelona en el año 1706. Ambdós manuscrits eren originaris de la Guerra de Successió i van ser copiats per J. Bracons l'any 1772; Biblioteca pública d'Olot, Ms. n° 3, n° registre 5594 (donatiu d' E. Batlló); Joaquim ALBAREDA, *Els catalans i Felip V. De la conspiració a la revolta (1700- 1705)*, Vicens Vives, Barcelona, 1993, p. 217-218; Pep VILA, *El llibre de Josep Bracons, jove passamaner de Barcelona*, Annals de l'Institut d'Estudis Gironins, vol. XLIV, 2003, Girona-MMIII.